

QARSHI
DAVLAT
UNIVERSITETI

JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA TA'SIRINI O'RGANISH MUAMMOSI

(Xalqaro ilmiy konferensiyasi materiallari)

QARSHI - 2023

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

JADIDCHILIK HARAKATI VA
UNING TURKIY XALQLAR
ADABIYOTIGA TA'SIRINI
O'RGANISH MUAMMOSI

(Xalqaro ilmiy konferensiyasi materiallari)

2023-yil 13-oktabr

Umida Abdullayeva	Jadid shoirlari ijodida ijroviy lirika.....	120
Latofat Tajbayera	Yangi o'zbek she'riyatining mazmuniy yangilanishi	123
Kamol Hakimov	"O'tkan kunlar" romanida tarixiylik masalasi.....	126
Dilorom Sodiqova	Cho'lpon- tong yulduzi.....	129
Muhabbat Rajabaliyeva	Mahmudkhoja Behbud'nin aydylanmasi yeyu bilim adam	
	Poyon Ravshanov'un gerçekleri.....	130
Klara Dusyorova	Jadidchilik va o'zbek adabiyotining rivojlanish masalalari...	132
Феруза Юсупова	Идеал справедливости и критерии прогресса в идео- логии двадцатого.....	134
Nihafar Umarova	Jadid ziyolilari ijodida milliy etika masalalari.....	135
Sherzod Akramov		
Farhod Qiyomov	Obraz badiiy tasvirining manbalari.....	137
Sherzod Usmonov	Jadidlar va o'zbek milliy demokratik matbuot masalalari....	139
Mohigul Ergasheva	Begali Qosimov - jadidshunos.....	141
Lola Qo'ziyoyeva	Jadid obrazining dramatik talqinlari.....	143
Nurali Murodullayev	Firratning jadidchilik qarashlari to'g'risida.....	146
Mehri Kenjayeva	Cho'lponning "Yangi men" she'rida yo'lovchi obrazi talqini.....	148
Muslima Ahmadjonova	Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanidagi obrazlar tabiati tahlili.....	150
Munisa Nishonova	Nozimaxonim ijodida ma'rifat talqinlari.....	152
3- SHO'BA. JADIDCHILIK VA TURKIY XALQLAR ADABIYOTI		
Saidbek Boltabayev	Jadidchilik harakati bo'yicha turkiyada amalga oshirilgan dissertatsiyalar.....	155
Oybek Barziyev	Milliy uyg'onish davri Farg'ona vodiysi she'riyati va turkman, tatar adabiyotidagi g'oyaviy musharakliklar.....	161
Sarvarbek Tulboyev	Turkiston madaniy hayotining turk matbuotida yoritilishi	164
4- SHO'BA. JADIDCHILIK VA TURKIY TILLAR MUAMMOSI		
	Выражение количества лексическим путем на турецких языках.....	169
Xaqasap Guseynova		
Xo'jamurod Jabborov	O'zbek tili sofligini saqlashda jadidlarning o'rni.....	176
Yusuf Aveli	Ceditçilikte dil ve edebiyat gayelerinin uygulanishi ve bir karşılaştırma.....	179
Qo'ldosh Pardayev	Jadidlar ijodida til masalasi.....	182
Xurshid Ahmadov	O'zbek milliy ziyolilarning 1929-yilgi alifbo islohotiga munosabati.....	185
5-SHO'BA. TA'LIM BOSQICHLAIDA JADIDCHILIK VA JADID ADABIYOTINING O'QITILISHI		
Saodat Mo'minova	Oliy ta'linda "Qodiriy - o'zbek romanchilik maktabining asoschisi" mavzusidagi amaliy mashg'ulotni tashkil etish.	188
Umriniso To'miyeva	O'zbek jadid adabiyotini o'rganish masalalari (adabiyot- shunos Begali Qosimov tadqiqotlari misolida).....	191
Okila Turakulova	Jadid ma'rifatparvarlarining ilmiy-pedagogik merosi.....	194
Soxibaxon Islomova	Qatag'on qilingan ijodkorlar asarlarini qayta nashr qilish muammolari.....	196

umumiy mavzu va motivlarni aniqlash, ularning rivojlanishini tekshirar ekan, jamiyatda madaniyatlararo munosabatlarga milliylik va umuminsoniylik nuqtai nazaridan yondashgan. Olim tadqiqotlari nafaqat adabiyot tarixidagi oqimlar, mualliflar va asarlar o'rtasidagi taqqoslashlarda mustaqil va farqli tomonlarini aniqlashga e'tibor qaratilganligi bilan qadrlil, balki o'zbek xalqining adabiy-ma'naviy taraqqiyotini ham ochib berishi bilan muhim ahamiyatga ega. Olim ilmiy faoliyati mundarijasiga razm solar ekanmiz, dastlabki qiyosiy yondashuvlar muammoli mushohada o'rta tashlanganini ("Izlay-izlay topganim..."), keyinchalik esa bu fikrlar kuchli nazariy asoslarga aylanganining guvohi bo'lamiz ("Milliy uyg'unlash davri o'zbek adabiyoti").

Umuman olganda, serqirra millatparvar olim Begali Qosimovning ko'p yillik ilmiy-ijodiy izlanishlari, yaratgan yaxlit tadqiqotlari, u yozgan darslik, qo'llanmalarini o'zbek adabiyotining nihoyatda murakkab va bahsli bo'lgan davri jadidchilik haqidagi xolis xulosalari, tahlillari adabiyotshunoslikda yangi yo'lni ochib berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Назаров Б. ва бошқ. Ўзбек адабий танқиди тарихи. –Т.: Тафаккур қаноти, 2012. – Б. 216.
2. <https://fb-davron.uz/yangiliklar/muborak-kinfozod-sharafiddinov-songgi-jadid-qissasi>.
3. Сўнгги жаҳид қиссаси" (Бегали Қосимов замонадошлари хотирасида). –Т.: Турон-наҳл, 238.

JADID MA'RIFATPARVARLARINING ILMIY-PEDAGOGIK MEROSI

Okila TURAKULOVA,
O'zbekiston, TDO-TAU, PhD, dotsent,

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida bir qator sharq va musulmon mamlakatlarida vujudga kelgan jadidchilik harakati Turkiston o'lkasida taran tarixiy ildizlarga egadir. Yurtimiz ulkan ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy ahamiyatga ega ushbu jarayonlardan chetda qolmagani, aksincha, bu harakatning markazlaridan biriga aylanganini ta'kidlash lozim. O'z zamonining ilg'or namoyandalari bo'lgan jadidlar g'oyat murakkab va qiyin sharoitda bilim va ma'rifat tarqatish, ta'lim-tarbiya sohasini tubdan isloh etish orqali milliy taraqqiyotga erishish g'oyasi bilan maydonga chiqdilar. Shu maqsadda o'z mablag'lari hisobidan maktab va teatrlar, nashriyot va kutubxonalar, gazeta va jurnallar tashkil qildilar, qobiliyatli yoshlarni chet ellarga o'qishga yubordilar. Ularning bu olijanob tashabbus va harakatlari jamiyat hayotida kuchli aks sado berib, qudratli to'lqinga aylandi. O'ylaymanki, tarixda ikki buyuk Renessansga zamin bo'lgan mintaqamizda uchinchi Renessansni aynan jadid ajdodlarimiz amalga oshirishlari mumkin edi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoev "Biz ma'rifatparvar bobolarimizning muqaddas orzularini ro'yobga chiqarish uchun mamlakatimizda yangi Renessans poydevorini yaratishni strategik vazifa qilib belgilaganmiz. Shu maqsadda ilm-fan, ta'lim-tarbiya, madaniyat sohalarida tub islohotlarni amalga oshirmoqdamiz" degan edilar o'z nutqlarida [1].

Ma'lumki, o'z faoliyatini nafaqat siyosiy, balki ta'lim va tarbiyani yuksaltirish, Turkiston o'lkasini ma'naviy hamda ma'rifiy isloh qilish, barkamol avlodni tarbiyalash masalasini o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan jadidlar harakati o'lka xalqlari tarixida muhim ro'l o'ynagan. Aslida jadid so'zi (arabcha "jadid"-yangi) yangilanish ma'nosini anglatib, yangi zamonaviy maktab, matbaa, milliy taraqqiyot usullarini jamiyatga tadbiq etishdan iborat ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy harakat, shu oqim taraqqiylarining umumiy nomi. Jadidchilik XIX asr oxiri va XX asr birinchi choragida Turkistondagi milliy ozodlik harakatining milliy mafkurasi, o'lka xalqlarining milliy mustaqillik va ma'rifatparvarlik g'oyasi sifatida shakllandi [2, 433].

XIX asrda ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan nom olgan va XX asr boshida rivojlangan jadidchilik harakatining taraqqiyparvar namoyandalari –Behbudiy, Fitrat, Cho'lpon, Munavvar Qori, Abdulla Avloniyilar ijodi va faoliyatida yana ham kuchaydi. Jadidlar Turkistondagi

xalqlarni birlashtirish va butun o'lkaning milliy mustaqilligi uchun kurash g'oyasini ilgari surdilar. Turkiston jadidlari chor hukumati istibdodidan qolq ahvolga tushib qolgan Turkiston mahalliy aholini, jumladan o'sib kelayotgan yoshlarni ijtimoiy-siyosiy, madaniy-marifiy turmushini, ong-saviasini ko'tarish, taraqqiy etirish maqsadida juda katta madaniy ishlarni olib bordilar. Mahmudxoja Behbudiy ta'kidlaganidek, "Har bir mamlakatda islohot va madaniyat asbobig'a tasavvul (vosita) va tashabbus etmoqlik harakati u mamlakatning yoshlari tarafidan zuhar eta boshlagani kabi, bizning Turkistonda ham madaniyat eshigi manzalasida bo'lgan maktabi ibtidoiy ila intiboh va islohot jarchisi bo'lgan milliy matbuot qayratlu yoshlarning harakati maorif parvaronlarini soyasida vujudga keldi" [3,41]. Jadidlar ta'limoti – o'z zamonasining haqiqiy ta'limoti edi. Chunki u nafaqat taraqqiyparvar shaxslar, balki fikrlovchi yoshlarni o'z ketidan ergashtira oladi. Jadidlar voyaga yetgan yoshlar Turkiston kelajagi, ravnaqi uchun kurashchi bo'lib yetishishi kerakligini uqtirdilar va bunda ular har xil illatlardan xalos bo'lishlarini ta'kidlaydilar.

Sog'lom farzandlarni tarbiyalash uchun o'qib-o'rganib ilmi, ma'rifatli, eng asosiysi esa, otanalar o'z vaqtda farzandlarini zamonaviy fanlarini egallashga yordam berishlarini ta'kidlaganlar. Munavvarqori Abdurashidxonov bolaning ta'lim va tarbiya olishida ota-onaning javobgarligi haqida so'z yuritib, o'z farzandining ma'rifatli bo'lishi uchun qo'llaridan kelgancha harakat qiladigan zotlar mavjudligini ta'kidlagan. Jadidlar otanalar o'z farzandlarining tarbiyasi bilan shug'ullanib, ularni maktab va madrasalarga tayyorlab berishlarini ta'kidlaganlar. Maktab va madrasalarda o'qib, ularni tugatib, yoshlar rivojlangan davlatlarning o'quv yurtlarida bilimlarini oshirib, zamonaviy ilmlarni egallashlari kerakligini uqtirganlar. Eski tuzum davrida biz o'z tariximizni bilmas edik. Bir so'z bilan aytganda, qonimizga emas, qadrimizga yig'laydigan bir davr edi. O'zlikni anglash degani -bu o'z tariximizni, ming-ming yillik an'analarni bilish degani. Agarki, har qaysi odam kechagi kunni yaxshi biladigan bo'lsa, hech qachon avvalgi xatosini yana takrorlamaydi. Yosh avlodning maktabdagi tarbiyasiga ham alohida e'tibor berish kerakdir, degan g'oyga ham jadidlar alohida e'tibor berganlar. Chunki, jadidlar yosh avlodni ozodlik, istiqbol, mustaqillik uchun kurashganlar, Vatanning kelajagi, ravnaqi deb qaraganlar. Shuning uchun ham ular bolalar va Vatan taqdiri masalasiga alohida e'tibor beradilar. Shuni ta'kidlash kerakki, jadidlar o'z maktablari orqali yosh avlodga faqat milliy ruhining emas, balki umuminsoniy qadriyat, baynalminallik, Vatan ravnaqi, go'zalligini ham singdirishga harakat qilganlar. Ular, bolalar, yoshlar tarbiyasi uchun birgina maktab emas, balki ularning o'zlari mustaqil ravishda zamon va dunyo voqealari bilan tanishib bo'ymoq, millat va Vatanning ahvolidan, kundalik hayotdan ogoh bo'lmoq kerakligini tadbir etgandir.

- Fikrimizning xulosasida Turkistonda vujudga kelgan jadidlikning asosiy bosh maqsadi mustaqillik uchun kurash olib bordi. Uning g'ayrat va tashabbusi bilan dunyo ko'rgan Turkiston muxtoriyati bu yo'ldagi amaliy harakatning dastlabki natijasi edi.

- Maorif va madaniyatni, matbuotni ijtimoiy-siyosiy maqsadlarga moslab chiqdi.
- Jamiyat taraqqiyoti uchun lozim bo'lgan barcha sohalarida innovatsion g'oyalarni joriy qilish edi.

Bu bilan jadidlar xalqning yashash tarzini o'zgartirishni, ularning ma'naviy ongini rivojlantirishni asosiy maqsadlaridan biriga aylantirgan. Jadidlar Turkistonda milliy rivojlanish pozitsiyasining boshida jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyotini ta'minlash g'oyasini olib chiqdi. Ular siyosiy faoliyatida mustaqillik g'oyalari bilan yo'g'rilgan maqsadni ilgari surdi. Yoshlarni o'qishga, bilim olish va ishlab chiqarish jarayoniga jalb etish, madaniy ma'naviy saviasini yuksaltirishga chorlaydi. Jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga olib kelish istagida ulardan Vatan uchun xizmat qiladigan yetuk olimlar, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarining zamonaviy bilimdon, mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqib, ular yurtini obod, farovon etishlariga ishonganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh. Mirziyoyev: Jadidlar merosini o'rganishga bog'ishlangan xalqaro-konferensiya ishtirokchilariga yo'llagan tabrigidan. 2023 yil 6-mart.